शोध निर्देशक
अशेष मल्ल

रमेश विकलको बाल नाट्यकारिता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत

पद्मकन्या बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभाग, स्नातकोत्तर

तह द्वितीय वर्षको दसौँ पत्रको

प्रयोजनका निम्ति

प्रस्तुत

शोध पत्र

शोधार्थी

देवकुमारी लुइटेल

नेपाली विभाग

पद्मकन्या बहुमुखी क्याम्पस

२०७१

शोध निर्देशकको मन्तब्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत पद्‌मकन्या क्याम्पस बागबजार स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षकी विद्यार्थी **देव कुमारी लुइटेल**ले **रमेश विकलको बाल नाट्‌यकारिता** शीर्षकको प्रस्तुत शोध पत्र मेरो निर्देशनमा रहेर निकै मेहनतका साथ तयार पार्नु भएको हो । म उहाँको यस शोधकार्यसँग सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति २०७१ जेठ १९गते

....

सह प्रा. अशेष मल्ल

शोध निर्देशक

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली विभाग

पद्‌मकन्या क्याम्पस,

बागबजार, काठमाडौँ

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली विभाग, पद्मकन्या क्याम्पस बागबजारको शैक्षिक सत्र २०६७/०६८की छात्रा **देवकुमारी लुइटेल**ले स्नातकोत्तर तह (एम्.ए) को दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गर्नु भएको **रमेश विकलको बाल नाट्यकारिता** शीर्षकको शोध पत्र मूल्याङ्कन समितिद्धारा आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

क. स	**नाम**	**हस्ताक्षर**
१.	प्रा हेमचन्द्र नेपाल	....
	(विभागीय प्रमुख)	
२.	सह प्रा. अशेष मल्ल	....
	(शोध निर्देशक)	
३.	प्रयागराज भट्टराई	....
	(बाह्य परीक्षक)	

मिति २०७१ जेठ १९ गते

कृतज्ञता ज्ञापन

रमेश विकलको बाल नाट्यकारिता शीर्षकको प्रस्तुत शोध पत्र मैले त्रिभुवन विश्व विद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय, पद्मकन्या क्याम्पस अन्तर्गत नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि आदरणीय गुरु अशेष मल्लको प्राज्ञिक निर्देशनमा तयार परेकी हुँ । आफ्नो अति व्यस्त समयमा पनि प्रस्तुत शोध विषयमा उपयुक्त किसिमको सल्लाह दिई शोध कार्य गर्न अवसर जुटाउने तथा अमूल्य समय, सुझाब र प्रेरणा दिई मार्ग निर्देश गर्नु हुने गुरु अशेष मल्लप्रति म हार्दिक कृतज्ञताा ज्ञापन एवम् श्रद्धाभाव व्यक्त गर्दछु । शोध अवधिभर उपयुक्त किसिमको सल्लाह दिई रहनु हुने नेपाली विभागका अध्यक्ष प्रा. हेमचन्द्र नेपाल, संयोजक सह प्रा. चेतनाथ गौतम, प्रा. कृष्ण गौतमका साथै प्रा. डा. ज्ञानु पाण्डे, प्रा. डा. मोहन तिमल्सेना, प्रा. डा. कुमार कोइराला, सह प्रा. डा. सावित्री मल्ल, प्रा जयराज आचार्य, सह प्रा प्रभा भट्टराई, विमला नेपाल, ज्ञाननिष्ठ ज्ञवाली लगायत मेरा सम्पूर्ण मेरा गुरुवर्ग प्रति म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । शोध पत्र तयार गर्ने क्रममा आवश्यक पर्ने सामग्री उपलब्ध गराउनुका साथै सामग्री सङ्कलनका लागि बाटो समेत देखाउनु भएकोमा शोध नायकका छोरा विजय चालिसेज्यूप्रति पनि म कृतज्ञ छु ।

ज्ञान, इज्जवत र प्रतिष्ठाका लागि जीवनमा सदा सङ्घर्ष गर्नु पर्छ भन्ने नैतिक अर्ती उपदेश दिदै आर्थिक र व्यवहारिक समस्यासँग जुधेर अमूल्य श्रम र पसिना खर्ची मेरो अध्ययनलाई यस अवस्थासम्म पुऱ्याउनु हुने परम पूज्य पिता सूर्यनाथ लुइटेल र माता पुण्यमाता लुइटेलप्रति ऋणी छु । मेरो शैक्षिक जीवनमा प्रेरणा भरि दिने आदरणीय दाजु रमेश शुभेच्छु, भाइ दिनेश, मोहन र भाउजू गीताप्रति आभारी छु । शोध पत्र तयार पार्ने क्रममा आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराइ दिने त्रि. वि केन्द्रीय पुस्तकालय, नेपाली केन्द्रीय विभागको विभागीय पुस्तकालय र पद्मकन्या पुस्तकालय र तत्तत् स्थानका कर्मचारीहरूप्रति आभार प्रकट गर्दछु । हरपल साथ र सहयोग गर्ने जीवन साथी भीष्मराज काफ्लेज्यूप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यसका साथै सन्दर्भ सामग्रीका रूपमा भएका जो जसका कृतिले यो शोध पत्र तयार पार्न सहयोग पुऱ्याए, ती कृतिका कृतिकारहरूप्रति पनि आभार प्रकट गर्दछु ।

शोधकार्य चयनदेखि शोधपत्रको अन्तिम स्वरूप तयार पार्दासम्म आइ परेका सामग्री सङ्कलन एवम् शैक्षिक समस्याको समाधान गर्न सहयोग पुर्याउनु हुने महानुभावहरू पुरुषोतम श्रेष्ठ, सविता रेग्मी, देशना लुइटेल, कुन्जल लुइटेल, राजन र सुजन काफ्ले धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ ।

शैक्षिक सत्र :२०६७/०६८

त्रि.वि दर्ता क्रमाङ्कः ६-२-३८-१०७५-२००६

....

देवकुमारी लुइटेल

स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्ष

पद्मकन्या क्याम्पस

सङ्क्षेपीकृत शब्द सूची

सङ्क्षिप्त रूप	पूर्ण रूप
आई. ए.	इन्टरमिडिएट अफ आर्टस्
उप प्रा.	उप-प्राध्यापक
एम. ए.	मास्टर्स अफ आर्टस्
एस. एल. सी.	स्कुल लिभिङ सर्टिफिकेट
क. सं.	कम सङ्ख्या
गा. वि. स.	गाउँ विकास समिति
डा.	डाक्टर
त्रि. वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
त्रि. वि. द. नं.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय दर्ता नम्बर
दो. स.	दोस्रो संस्करण
ने.भा. प्र. स.	नेपाली भाषा प्रकाशिनी समिति
ने. रा. प्र.प्र.	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
पृ.	पृष्ठ
प्रा.	प्रध्यापक
बि.ए.	ब्याचलर अफ आर्टस्
बि. एड.	ब्याचलर अफ एजुकेसन
मा. वि.	माध्यमिक विद्यालय
रु.	रुपैया
वि. सं.	विक्रम सम्बत्
सं.	संस्करण
सम्पा.	सम्पादक
सह प्रा.	सह-प्राध्यापक

विषय सूची

शीर्षक	पृष्ठ
पहिलो परिच्छेद	
शोध परिचय	**१-६**
१.१ विषय परिचय	१
१.२ शीर्षक	१
१.३ प्रयोजन	२
१.४ समस्या कथन	२
१.५ उद्देश्य कथन	३
१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा	३
१.७ शोधको औचित्य	५
१.८ अध्ययनको सिमाङ्कन	५
१.९ शोधविधि	५
१.९.१ सामग्री सङ्कलनविधि	६
१.७.२ विश्लेषणविधि	६
१.८ शोध पत्रको रूपरेखा	६
दोस्रो परिच्छेद	
रमेश विकलको सङ्क्षिप्त परिचय	**७-१५**
२.१ जीवनी	७
२.१.१ जन्म जन्मस्थान र बाल्यकाल	७
२.१.२ शिक्षा र पेसा	७
२.१.३ दाम्पत्य जीवन र पारिवारिक स्थिति	८
२.२ व्यक्तित्व	८
२.२.१ साहित्येत्तर व्यक्तित्व	९
२.२.१.१ सामाजिक व्यक्तित्व	९
२.२.१.२ राजनीतिक व्यक्तित्व	९
२.२.१.३ धार्मिक व्यक्तित्व	९
२.२.१.४ चित्रकार व्यक्तित्व	९
२.२.१.५ शैक्षिक व्यक्तित्व	१०
२.२.१.६ साङ्गठानिक व्यक्तित्व	१०
२.२.२ साहित्यिक व्यक्तित्व	१०
२.२.२.१ बाल साहित्यकार व्यक्तित्व	१०

२.२.२.२ प्रौढ साहित्यकार व्यक्तित्व ११
२.३ कृतित्व १२
२.३.१ कथा कृति १२
२.३.२ उपन्यास कृति १३
२.३.३ निबन्ध कृति १३
२.३.४ नाट्य कृति १३
२.४ बाल साहित्यकार रमेश विकल १३
२.४.१ बाल कथाकार १३
२.४.२ बाल उपन्यासकार १४
२.४.३ बाल नाट्यकार १४
२.४.४ बाल गीतकार १४
२.५ निष्कर्ष १५
तेस्रो परिच्छेद
बाल नाटकको स्वरूप र नेपाली बाल नाटक १६-२६
३.१ नाट्य विधाको परिचय १६
३.२ परिभाषा १७
३.२.१ पूर्वीय विद्वानका परिभाषा १७
३.२.२ पाश्चात्य विद्वानका परिभाषा १७
३.२.३ नेपाली विद्वानहरूका परिभाषा १८
३.२.४ नाटकका तत्त्वहरू १९
३.३ बाल नाटकको अवधारणा १९
३.४ बाल नाटकको परिभाषा २०
३.५ बाल नाटकको ऐतिहासिकता २०
३.६ बाल नाटकका तत्त्वहरू २३
३.६.१ कथावस्तु २३
३.६.२ पात्र २३
३.६.३ संवाद २४
३.६.४ परिवेश २४
३.६.५ उद्देश्य २४
३.६.६ भाषाशैली २५
३.६.७ अभिनेयता २५
३.७ निष्कर्ष २५
परिच्छेद चार
रमेश विकलका बाल नाट्य कृतिको विश्लेषण २७-९७
४.१ सात थुँगा बाल नाट्यकृतिको विश्लेषण २७
४.१.१. शम्भु दाइ निर्दोष छ नाटकको विश्लेषण २७
४.१.१.१ विषय वस्तु २७
४.१.१.२ चरित्र चित्रण २८

४.१.१.३ परिवेश २८
४.१.१.४ संरचना २९
४.१.१.५ भाषाशैली २९
४.१.१.६ संवाद २९
४.१.१.७ अभिनेयता ३०
४.१.२ देवदूतको मद्दत नाटकको विश्लेषण ३०
४.१.२.१ विषय वस्तु ३०
४.१.२.२ चरित्र चित्रण ३१
४.१.२.३ परिवेश ३१
४.१.२.४ संरचना ३२
४.१.२.५ भाषाशैली ३२
४.१.२.६ संवाद ३३
४.१.२.७ अभिनेयता ३३
४.१.३. किसान र बाघ नाटकको विश्लेषण ३४
४.१.३.१ विषय वस्तु ३४
४.१.३.२ चरित्र चित्रण ३४
४.१.३.३ परिवेश ३५
४.१.३.४ संरचना ३५
४.१.३.५ भाषाशैली ३६
४.१.३.६ संवाद ३६
४.१.३.७ अभिनेयता ३७
४.१.४ गीता भेट्टिई नाटकको विश्लेषण ३७
४.१.४.१ विषय वस्तु ३७
४.१.४.२ चरित्र चित्रण ३८
४.१.४.३ परिवेश ३८
४.१.४.४ संरचना ३९
४.१.४.५ भाषाशैली ३९
४.१.४.६ संवाद ४०
४.१.४.७ अभिनेयता ४०
४.१.५ ऊ हाम्रो साथी हो नाटकको विश्लेषण ४१
४.१.५.१ विषय वस्तु ४१
४.१.५.२ चरित्र चित्रण ४१
४.१.५.३ परिवेश ४२
४.१.५.४ संरचना ४२
४.१.५.५ भाषाशैली ४३
४.१.५.६ संवाद ४३
४.१.५.७ अभिनेयता ४४
४.१.६ सिद्धार्थको करुणा नाटकको विश्लेषण ४४

४.१.६.१ विषय वस्तु ४४
४.१.६.२ चरित्र चित्रण ४५
४.१.६.३ परिवेश ४५
४.१.६.४ संरचना ४६
४.१.६.५ भाषाशैली ४६
४.१.६.६ संवाद ४७
४.१.६.७ अभिनेयता ४७
४.१.७ नदेखिने दान नाटकको विश्लेषण ४८
४.१.७.१ विषय वस्तु ४८
४.१.७.२ चरित्र चित्रण ४९
४.१.७.३ परिवेश ४९
४.१.७.४ संरचना ५०
४.१.७.५ भाषाशैली ५०
४.१.७.६ संवाद ५१
४.१.७.७ अभिनेयता ५१
४.२ अब तिमी नरोऊ किरण नाट्यकृतिको विश्लेषण ५२
४.२.१ आमा ! मेरी आमा नाटकको विश्लेषण ५२
४.२.१.१ विषय वस्तु ५२
४.२.१.२ चरित्र चित्रण ५३
४.२.१.३ परिवेश ५३
४.२.१.४ संरचना ५४
४.२.१.५ भाषाशैली ५४
४.२.१.६ संवाद ५५
४.२.१.७ अभिनेयता ५५
४.२.२ अब तिमी नरोऊ किरण नाटकको विश्लेषण ५६
४.२.२.१ विषय वस्तु ५६
४.२.२.२ चरित्र चित्रण ५६
४.२.२.३ परिवेश ५७
४.२.२.४ संरचना ५७
४.२.२.५ भाषाशैली ५८
४.२.२.६ संवाद ५८
४.२.२.७ अभिनेयता ५९
४.२.३. माया दी ! मलाई पनि स्कुल लैजानोस् है ! नाटकको विश्लेषण ६०
४.२.३.१ विषय वस्तु ६०
४.२.३.२ चरित्र चित्रण ६०
४.२.३.३ परिवेश ६१
४.२.३.४ संरचना ६१
४.२.३.५ भाषाशैली ६२

४.२.३.६ संवाद ६२
४.२.३.७ अभिनेयता ६३
४.२.४ हराएका आमा बुबा नाटकको विश्लेषण ६४
४.२.४.१ विषय वस्तु ६४
४.२.४.२ चरित्र चित्रण ६४
४.२.४.३ परिवेश ६५
४.२.४.४ संरचना ६५
४.२.४.५ भाषाशैली ६६
४.२.४.६ संवाद ६६
४.२.४.७ अभिनेयता ६७
४.२.५. राजाबाबु नाटकको विश्लेषण ६८
४.२.५.१ विषय वस्तु ६८
४.२.५.२ चरित्र चित्रण ६८
४.२.५.३ परिवेश ६९
४.२.५.४ संरचना ६९
४.२.५.५ भाषाशैली ७०
४.२.५.६ संवाद ७०
४.२.५.७ अभिनेयता ७१
४.३ हराएको चिठी बाल नाट्यकृतिको विश्लेषण ७१
४.३.१ एउटा कुरा नि ! नाटकको विश्लेषण ७२
४.३.१.१ विषय वस्तु ७२
४.३.१.२ चरित्र चित्रण ७२
४.३.१.३ परिवेश ७३
४.३.१.४ संरचना ७३
४.३.१.५ भाषाशैली ७३
४.३.१.६ संवाद ७४
४.३.१.७ अभिनेयता ७५
४.३.२.के ल्याउँ हजूर ?जेरी, स्वारी, तरकारी ? नाटकको विश्लेषण ७५
४.३.२.१ विषय वस्तु ७५
४.३.२.२ चरित्र चित्रण ७५
४.३.२.३ परिवेश ७६
४.३.२.४ संरचना ७६
४.३.२.५ भाषाशैली ७७
४.३.२.६ संवाद ७७
४.३.२.७ अभिनेयता ७८
४.३.३. हजुरआमा भन्नु हुन्थ्यो एकादेशमा नाटकको विश्लेषण ७९
४.३.३.१ विषय वस्तु ७९
४.३.३.२ चरित्र चित्रण ७९

४.३.३.३ परिवेश ८०
४.३.३.४ संरचना ८०
४.३.३.५ भाषाशैली ८१
४.३.३.६ संवाद ८१
४.३.३.७ अभिनेयता ८२
४.३.४ हराएको चिठी नाटकको विश्लेषण ८२
४.३.४.१ विषय वस्तु ८२
४.३.४.२ चरित्र चित्रण ८३
४.३.४.३ परिवेश ८४
४.३.४.४ संरचना ८४
४.३.४.५ भाषाशैली ८५
४.३.४.६ संवाद ८५
४.३.४.७ अभिनेयता ८६
४.३.५. राजा हिमवन्तको निसाफ नाटकको विश्लेषण ८७
४.३.५.१ विषय वस्तु ८७
४.३.५.२ चरित्र चित्रण ८७
४.३.५.३ परिवेश ८८
४.३.५.४ संरचना ८८
४.३.५.५ भाषाशैली ८९
४.३.५.६ संवाद८ ९
४.३.५.७ अभिनेयता ९०
४.३.६. डा सर्वज्ञमान एन्. के नाटकको विश्लेषण ९०
४.३.६.१ विषय वस्तु ९०
४.३.६.२ चरित्र चित्रण ९१
४.३.५.३ परिवेश ९१
४.३.५.४ संरचना ९२
४.३.५.५ भाषाशैली ९२
४.३.५.६संवाद ९३
४.३.५.७ अभिनेयता ९३
४.४ नेपाली बाल नााट्यकारितामा विकलको योगदान ९४
४.५ निष्कर्ष ९५
परिच्छेद पाँच
निष्कर्ष तथा उपसंहार ९८-१०१
सन्दर्भ सामग्री सूची १०२-१०३